

Az elítélti értékrendszer vizsgálata egy hazai büntetés-végrehajtási intézetben

Papp Gábor,
a KSH vezető tanácsosa,
a Budapesti Corvinus Egyetem
doktorjelöltje
E-mail: Gabor.Papp@ksh.hu

A prizonizációs fogalom hazánkban kevésbé ismert, de főként az angolszász országokban elméletek és kutatások sora épült e köré az elmúlt évtizedekben. Tartalmában egyfajta börtönszocializációként határozható meg, amely alkalmas lehet az elítélti értékrendszer feltérképezésére magyar viszonylatban is. A jelen kutatásban alkalmazott elméleti modell részben hasonló a korábbi kutatásokban használtakhoz, ám szemléletben több ponton eltér attól. A legfontosabb különbség az, hogy – mivel a szerző keresztmetszeti kutatást végzett – az elítéltek értékvilágának elemeit nem okozati, hanem egymás mellé rendeltség alapján vizsgálja. A tanulmány ezen túl arra keresi a választ, hogy milyen tényezők befolyásolják az elítéltek gondolkodását, illetve ezek mennyire függenek össze az intézeti viselkedés két feltételezett indikátorával, az intézeti szabályszegésekkel és a jutalmazásokkal.

TÁRGYSZÓ:
Büntetés.
Bűnözés.
Bűnügyi statisztika.

A börtönviszonyok, és ezen belül a fogvatartottak élete, gondolkodása régóta a legnépszerűbb témák közé tartozik. Annak ellenére, hogy a média az elmúlt időszakban bizonyos betekintést engedett az elítéltek informális világába,¹ még mindig keveset tudnak az „átlagemberek”, de a társadalomkutatók is e témáról. Hazánkban ugyanis a börtönkutatási irányvonalat csak néhányan képviselik, és csupán az elmúlt két évtizedben születtek/születhettek olyan munkák, melyek ezzel a témakörrel foglalkoztak. Ebben az értelemben a magyar társadalomtudomány több évtizedes lemaradásban van, hiszen a börtönnépesség (abszolút és relatív mutatói) tekintetében élen járó Egyesült Államokban már a múlt század harmincas éve óta vizsgálják tudományos eszközökkel a fegyintézeteket. Az első magas tudományos színvonalú, mára már klasszikussá vált börtönszociológiai munka *Donald Clemmer* „The Prison Community” című kötete volt, melyben a szerző egyebek mellett lefektette az ún. prizonizációs elmélet alapjait. Utóbbi – meg-megújuló hullámokban – azóta is meghatározza a nemzetközi börtönszociológiai gondolkodást, nálunk azonban szinte ismeretlen maradt (kivéve *Huszár* [1997], *Papp* [2008]). Tanulmányomban a prizonizációs fogalom, az ehhez kapcsolódó elméletek és kutatások rövid áttekintését követően arra teszek kísérletet, hogy a prizonizáció egyik alternatív modelljét teszteljem egy hazai büntetés-végrehajtási intézetben végzett kérdőíves kutatás adatai alapján.

1. Elméleti megfontolások, a vizsgált modell

Clemmer megfogalmazásában a prizonizáció a „...a fegyintézet társadalmi gyakorlatainak, erkölcsének, szokásainak és általános kultúrájának az átvétele.” (*Clemmer* [1940] 299. old.). Azt, hogy mit is „vesznek át” pontosan a fogvatartottak börtönbe kerülésüket követően, a szerző a túláltalánosítás és a nagyon konkrét szélsőségei között írta le. Lényegi elemként azonosította a rabtársadalom normatív elvárásait, amelyek a bekerülők viselkedését és gondolkodását alapvetően meghatározzák. Ezeket az „erkölcsi szabályrendszer” vagy „rabtörvény” néven kapcsolta egybe, és legfontosabb összetevői között említette a hivatalos tekintéllyel szembeni elutasítást (így a börtönszemélyzet tagjaitól való elzárkózást), valamint az elítélti lojalitás

¹ Például az MTV „Kétfény” és a Hír TV „Riasztás” című televíziós műsorok fegyintézeteket bemutató riportsorozata vagy a hazai csatornákon is évek óta látható „Amerika legkeményebb börtönei” dokumentumfilmsorozat révén.

hangsúlyozását és ennek gyakorlati megnyilvánulásait. Clemmer szerint azok az elítéltek tekinthetők „magas szinten prizonizáltaknak”, akik vállalják a csoporton belüli összetartás és a külső csoportoktól való elzárkózás ideálját. Ezen elméleti függő változó mellett modellje magyarázóváltozókat is tartalmazott, amelyeket a „prizonizáció univerzális tényezőinek” nevezett. Utóbbiak közé sorolta a hosszabb szabadságvesztést, az instabil személyiséget (mely a börtönbe kerülés előtti időszak nem megfelelő társas kapcsolatai révén alakult ki), a külvilággal fenntartott kapcsolatok elégtelenségét, az elítéltek informális világába való bekapcsolódás magas szintjét és az aktív részvételt a börtönbeli illegális tevékenységekben.

A prizonizációs jelenséggel (illetve a rabtörvény átvételével) kapcsolatban később kétféle magyarázó modell alakult ki, melyek megközelítésmódjukban tértek el egymástól. Az egyik „deprivációs modellként” vált ismertté. Ez a börtönkörülmények frusztrációs hatásaiban találta meg a fogvatartottak sajátos értékrendszere kialakulásának és elfogadásának forrását. Így egyesek szerint a rabtársadalmi rendszer a romboló pszichológiai hatásokra adott válaszként, a társadalom megvetésével való szembenézés „ellenreakciójaként” jön létre, és fő funkciója, hogy megvédje tagjait önmaguk elutasításától, ezért azok ehelyett az „elutasítókat utasítják el” (*McCorkle–Korn* [1954]). Ezzel összefüggésben *Sykes* pedig részletesen bemutatta azokat a feszültségforrásokat, melyekkel – a szabadság elvesztésén túl – a „bebörtönzött bűnözők” szembesülni kénytelenek, és amelyek életre hívják a fogvatartottak alapvetően kollektív válaszreakcióit. Ezen „kínok” között említette a javaktól és szolgáltatásoktól, a heteroszexuális kapcsolatok lehetőségétől, az autonómiától, valamint a biztonságtól való megfosztottságot, azaz a deprivációt (*Sykes* [1958], *Sykes–Messinger* [1960]).

A prizonizáció magyarázatául szolgáló másik modell az „importációs” (behozatali) jelzöt kapta. Ennek kiindulópontja, hogy a külvilágban létező deviáns szubkultúrákon belül ugyancsak létezik egy „bűnözői értékrendszer”, amelynek bizonyos elemei fellelhetők a rabtörvényben is.² Ezen hasonlóság alapja pedig az, hogy a korábbi (értsd a bebörtönzés előtti) szocializáció útján elsajátított és rögzült mintákat az elítéltek magukkal hozzák a fegyintézetbe, ahol ugyanezeket a megváltozott feltételek között alkalmazzák. (*Irwin–Cressey* [1962], *Irwin* [1970]).

Az előbbi elméletekre alapozva alakult ki a prizonizációs jelenségre irányuló empirikus kutatási irányvonal, mely háromféle mérési technikára épített. Az első különböző attitűdállítások segítségével térképezte fel az elítéltek értékrendszerét, a második hipotetikus konfliktusszituációk alapján konform és nonkonform (vagyis a börtönszemélyzet elvárásainak megfelelő vagy azokkal ellentétes) választípusokat különböztetett meg, a harmadik pedig az intézetben elkövetett szabályszegéseket használta a börtön-szocializáció indikátoraként. E korábbi kutatások a prizonizációval összefüggésbe ho-

² A felismerés alapjául főként *Miller* [1958] tanulmánya szolgált, melyben a szerző az amerikai alsóosztály értékrendjét bemutatva a „balhé” (jogkövető-jogsértő viselkedés), a keménység (férfiasság-nőiesség), az eszeség, az izgalom, a végzet és az autonómia témáit írta le.

zott változók széles körét vizsgálták, amelyeket „determináns-” és „következményszerpekben” tüntettek fel. A tesztelt modellekben az elítélti erkölcs-, szokás- és kultúra-rendszer átvételének okait a segédelméletekre alapozva jellemzően két csoportba sorolták. A feszültség-alapú megközelítést az (általános és/vagy börtönközeggel összefüggő) elidegenedettség (hatalomnélküliséggel), a büntetésből letöltött idő hosszával, a letöltött és a hátralévő idő alapján kialakított kategóriákkal (az ún. karrierfázisokkal), valamint a fegyintézet szervezeti jellemzőivel mérték. A behozatali modell esetében megkülönböztettek a bekerülés előtti időszakokkal kapcsolatos tényezőket (társadalmi háttér: osztály-hovatartozás, etnikum, életkor, iskolai végzettség, családi állapot; kriminális múlt: életkor a büntető igazságszolgáltatással első kapcsolatba kerülés idején, bűncselekménytípus, korábbi büntetések száma), valamint börtönön kívüli faktorokat (külső kapcsolattartás gyakorisága, szabadulás utáni időszakra vonatkozó várakozások). A prizonizáció lehetséges „következményeinek” két típusát határozták meg és vizsgálták: a hosszú (az intézet és annak személyzetének elutasítását, az elítélti kapcsolatok előnyben részesítését) és a rövid távúakat (a szembehelyezkedést a törvényekkel és az igazságszolgáltatási rendszerrel, valamint a bűnözői énkép megerősödését).

A korábban tesztelt modellek esetében több probléma is felmerül.³ Ezek közül talán a legfontosabb, hogy az attitűdállítások alapján képzett indexek nem minden esetben különültek el egymástól egyértelműen, illetve a nem jól elhatárolt jelenségeket „ok-következmény” összefüggésben vizsgálták. A kutatási gyakorlat nem volt következetes abban sem, hogy mely tényezőket soroljon a két magyarázó modellhez, magához a prizonizációs változóhoz és annak „következményeihez”. Kérdéses továbbá az is, hogy sikerült-e a kutatóknak megfelelően lefordítaniuk az elméleteket a „változók nyelvére”.

Az említett problémák miatt indokolt volt a korábbi modellek átgondolása, vagyis a prizonizáció egy alternatív modelljének kialakítása és tesztelése. Ezt, mely a korábbi kutatásokban használt attitűdtechnikára, illetve a börtönszocializáció viselkedési elemének mérésére épül, és részben ezek összefüggéseit, részben pedig az ezekre ható tényezők szerepét vizsgálja, az ábra szemlélteti. A módosítás egyik fontos eleme, hogy az attitűdállításokkal mért jelenségeket annak tekintjük, amik valójában, vagyis egy adott időpontban a vizsgált sokaság különböző nézeteinek együtteseként, azaz nem ok-okozati, hanem egymás mellé rendelt kapcsolatokat feltételezünk közöttük. Ezeket a világnézeti elemeket együttesen rabperspektíváknak nevezem. Saját modellemben az attitűdindexeket egydimenziós jelenségek mérésére alakítottam ki és a következő csoportokba soroltam a viszonyulás tárgya szerint. 1. Az intézethez és annak személyzetéhez való viszonyt kifejező attitűdök csoportja, mely a felügyelőkhöz és a nevelőkhöz való viszonyt, a tőlük való kommunikációs elzárkózást, az intézeti oktatási-kulturális programokkal összefüggő véleményeket, valamint a börtönkörülmények hatására ki-

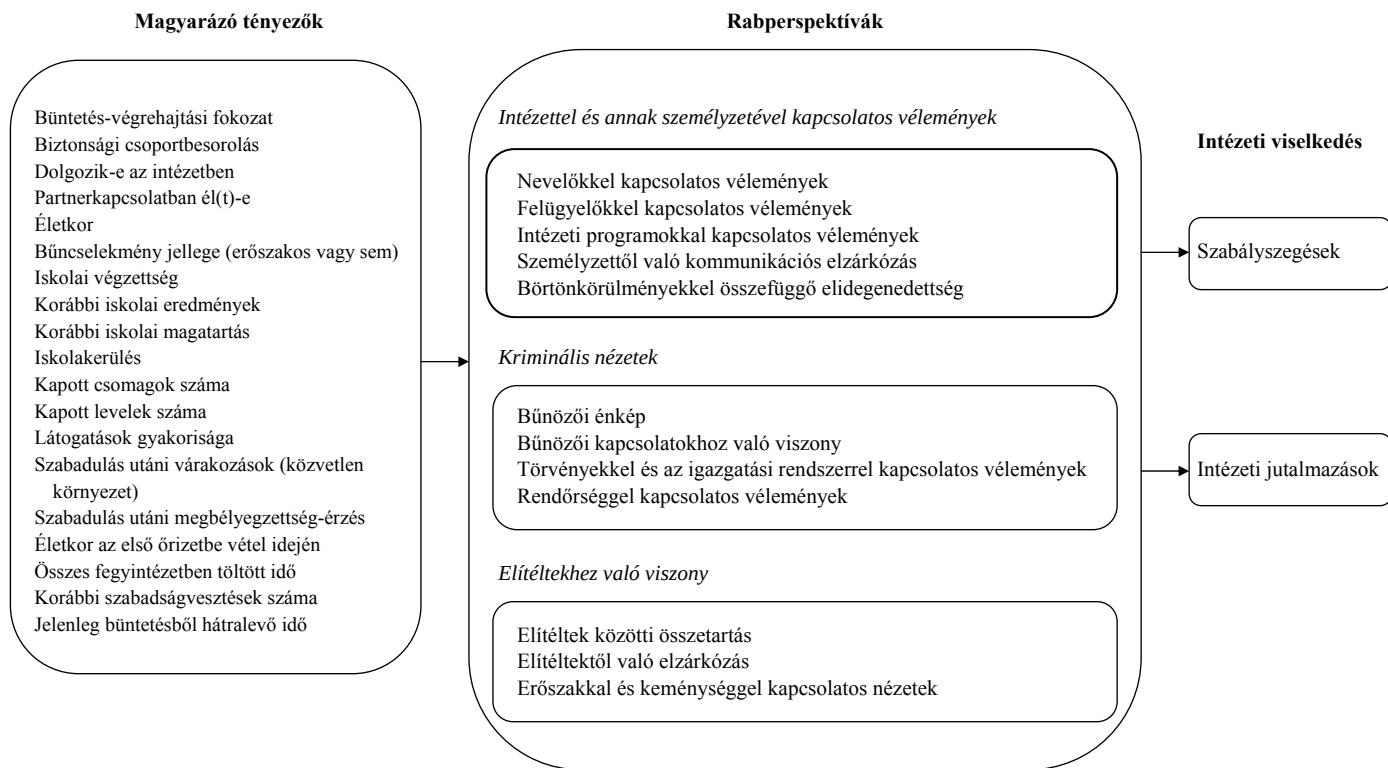
³ Ezekről lásd bővebben Papp [2008], [2010].

alakuló hatalomnélküliség-érzés indexeit foglalja magában. 2. A *kriminális világnézet mutatói*, melyekhez a bűnözői énképet, a bűnözőkkel fenntartott közeli kapcsolatokhoz való viszonyt, a törvényekre és az igazságszolgáltatásra vonatkozó gondolkodást, illetve a rendőrség megítélését mérő indexeket soroltam. 3. Az *elítéltekhez való viszony* alatt az egymás közötti összetartást és a tőlük való elzárkózást támogató nézeteket, valamint a fizikai erőszakhoz és keménységhez fűződő véleményt értem.

Az előzőkön kívül a régebbi kutatásokban a prizonizáció cselekvési elemeként értelmezett *intézeti szabályszegések mellett a jutalmazásokat is változókként használtam*. Modellem abból a szempontból is eltér a korábbiaktól, hogy a magyarázó faktorokat nem csoportosítottam a deprivációs és az importációs megközelítések szerint, mivel az előbbi kutatásokban sem sikerült egyértelműen leképezni a „segédelméleteket”, bizonyos tényezőket néha egyikhez, néha másikkal soroltak. Ellenben megkülönböztettem az *intézeti feltételek mutatóit* (büntetés-végrehajtási fokozat, biztonsági csoportbesorolás, dolgozik-e az elítélt az intézetben), amelyekkel kapcsolatban azt vártam, hogy a szigorúbb börtönkörülmények elősegítik a rabperspektívák elfogadását. Hasonló összefüggést feltételeztem bizonyos *társadalmi háttérváltozók* (életkor, partnerkapcsolat, iskolai végzettség, iskolai tapasztalatok) és a *kriminális múlt indikátorai* (bűncselekmény jellege, életkor az első őrizetbe vétel idején, korábbi szabadságvesztések száma) kapcsán is. Vagyis hipotézisem az volt, hogy inkább a fiatalabb, partnerkapcsolattal nem rendelkező, alacsony iskolai végzettségű, problémás iskolai és kiterjedtebb bűnözői múltú elítéltek utasítják el a fegyházat (és annak személyzetét), vallanak bizonyos bűnözést támogató nézeteket, illetve tekintik az összetartást és a keménységet előtérbe helyező stratégiákat követendőnek büntetésük alatt. A korábbi modellekben a behozatali tényezőkhez sorolt *kapcsolattartási indikátorok* (kapott csomagok és levelek száma, látogatások gyakorisága) esetében azt tettem fel, hogy a kapcsolatok ritkulása segíti, míg a fennmaradásuk gátolja a különböző elítélti világnézeti elemek elfogadását. Hasonlóképpen, a *szabadulás utáni várakozásoknál* – melyek két típusát különböztettem meg aszerint, hogy a közvetlen vagy a tágabb környezetre vonatkoznak – azt vártam, hogy minél negatívabbak ezek, annál inkább elfogadja az elítélt a különböző rabperspektívákat. Az előzők alapján a következő hipotéziseket vizsgáltam:

1. a különböző rabperspektívák az egyes csoportokon belül és csoportok között szorosan összefüggnek egymással;
2. a különböző rabperspektívák hátterében bizonyos magyarázó tényezők állnak, melyek a jelzett irányokba befolyásolják azok elfogadását;
3. az elutasító és kriminális rabperspektívák tetten érhetők az intézetbeli viselkedésben is, vagyis ezek elvi támogatása a szabályszegések gyakoriságának emelkedése, elutasításuk ellenben a jutalmazások számának csökkenése irányába hat.

A kutatásban alkalmazott elméleti modell

2. A kutatás módszertana

A kutatásra a Váci Fegyház és Börtönben került sor. A kérdezés eszmei időpontja 2010. március 1. volt. Ekkor különböző jogcímenek (előzetesen letartóztatottként, nem jogerősen és jogerősen elítéltként) összesen 764 fogvatartott volt az intézetben. Mintavételre előzetesen nem adódott lehetőség. A vizsgálat alapsokaságát az intézetben élő felnőtt korú, férfi jogerősen elítéltek köre jelentette, melynek létszáma 618 fő volt. A kérdőívre végül 368 elítélt válaszolt az öt héten át tartó kérdezési időszakban, ami a teljes elítélti kör 59,5 százalékának felelt meg.

Az adott fegyintézeti körülmények között tapasztalt mintavételi akadályok⁴ ellenére sem volt ok azt feltételezni, hogy valamilyen szisztematikus torzítás eredményeképpen állt volna elő az a végleges válaszadói kör, melynek adataival az elemzést el kívántam végezni. De mégis, lehetőségem adódott arra, hogy utólagosan, bizonyos szempontok szerint összevessem egymással – hivatalos statisztikai adatok alapján – a válaszadókat és az intézetben lévő jogerősen elítéltek állományát.⁵ Ez alapján úgy tűnt, mintha egy minta állt volna rendelkezésre, hiszen említésre méltó különbségek a teljes sokaság és a kérdőív kérdéseire válaszolók között nem voltak kimutathatók.

A kutatásban használt változók a kérdőívből és az intézet által rendelkezésre bocsátott (anonimizált) adatok alapján kerültek kialakításra. Az elméleti modell részét képező rabperspektívák és a szabadulás utáni várakozások esetében a korábbi vizsgálatokban használt attitűdállításokból indexeket képeztem úgy, hogy ezeket a válaszadónak négy pontos skálán kellett értékelniük („nagyon egyetért”, „egyetért”, „nem ért egyet”, „egyáltalán nem ért egyet”). Az állítások mögött meghúzódó látens struktúrát főkomponens-elemzéssel tártam fel, amely megköveteli bizonyos szabályok (együttes) teljesülését. Ezek közül a Kaiser–Meyer–Olkin-mutató és a sajátértékszabály figyelembevételével határoltam le az egy csoportba (főkomponensbe) tömörülő állítások körét, melyek pontszámait (amennyiben szükség volt rá, a negatív irányba kódolást követően) összeadtam. A módszerrel a következő véleménycsoportokat választhattam szét.

– *Nevelőkkel kapcsolatos vélemények.* Ez a változó olyan állításokra épül, melyek az intézeti nevelők nyitottságára, szakmai elkötelezettségére, intézeti szerepére vonatkoznak. Például: „A nevelők úgy tűnik, hogy eléggé segítőkészek, ha az elítéltek személyes problémáiról kell beszélgetni.”; „A nevelőket itt csak a fizetésük érdekli

⁴ Ezek alatt elsősorban az „emberi tényezőit” és a börtönbeli élet szigorú szabályozottságát értem. Ha előzetesen rendelkeztem is a mintába kerülők listájával, akkor sem tudta volna az intézet garantálni azt, hogy ezen személyeket ténylegesen meg tudjam kérdezni, részben a válaszmegtagadás miatt (amelynek következtében torz minta állt volna elő), részben pedig azért, mert a különböző körletekből a mintába kerülők egy helyre kísérése indokolatlanul nagy teherterelt jelentett volna az intézetnek.

⁵ A szempontok között szerepelt a büntetés-végrehajtási fokozat, a biztonsági csoportbesorolás, az életkor, a családi állapot, az iskolai végzettség, az elkövetett bűncselekmény(ek) típusa, a kiszabott szabadságvesztés időtartama, a büntetésből letöltött és hátralévő idő hossza, valamint az is, hogy dolgozik-e az elítélt az intézetben vagy sem.

és nem igazán az, hogy segítsenek nekünk.”; „A nevelők fontos szerepet töltenek be ebben az intézetben.”.

– *Felügyelőkkel kapcsolatos vélemények.* Ennek kapcsán a válaszadóknak a felügyelőket a segítőkészség, az alá-fölérendeltségi viszony érzékeltetése, az elítéltekről alkotott véleményük, illetve a fogvatartottakhoz való hozzáállásuk alapján kellett értékelniük. Például: „A felügyelők többsége hajlandó sok mindent megtenni azért, hogy segítsen az elítélteknek.”; „Az itteni felügyelők igyekeznek minket emberként és nem csupán egy számként kezelni.”; „A felügyelők többsége azt gondolja, hogy aki bűnöző volt, az mindig az is marad.”.

– *Intézeti programokhoz való viszony.* Az ide sorolt állítások az intézetben folyó reintegrációs célú programokhoz (oktatási-képzési programokhoz, kulturális tevékenységekhez, börtönbeli munkáltatáshoz) való viszony feltárását célozták (általában és külön-külön). Például: „Szívesen veszek részt az itteni, intézet által szervezett tevékenységekben.”; „Az embernek ki kell használnia a benti oktatási-képzési és kulturális programok adta lehetőségeket.”; „Azt gondolom, hogy az, hogy az elítéltek dolgozhatnak, nagy segítség az elítélteknek.”.

– *Személyzettől való kommunikációs elzárkózás.* Ez a változó a problémák elhallgatását, a személyzet tagjaival szembeni bizalmatlanságot és gyanakvást megfogalmazó állításokra épül. Például: „Bárki, aki személyes problémáiról a személyzet tagjaival beszél, az gyenge.”; „A legjobb módja annak, hogy letöltsd a büntetésed az, hogy tartod a szád és nem hagyod, hogy a felügyelet tagjai megtudják, ha valami bánt.”; „Jobb, ha a személyzet tagjainak az igazság helyett azt mondd, amit hallani akarnak, ha minél előbb ki akarsz kerülni innen.”.

– *Börtönközeggel összefüggő elidegenedtség.* Ezt az attitűdtípust a válaszadók saját kijelentéseivel, illetve a fogvatartottak hatalomtól való megfosztottság- és alárendeltség-érzését, sorsuk feletti rendelkezési joguk hiányát kifejező állításokkal mértem. Például: „Nincs semmi beleszólásunk abba, hogy miként bánnak velünk itt az intézetben.”; „A személyzet többsége nyitott a javaslatainkra, hogy miként javítsunk az itteni körülményeken.”; „Ez a hely úgy működik, hogy a személyzet dolgát megkönnyíti, de az elítéltek szükségleteire és vágyaira nincs tekintettel.”.

– *Bűnözői énkép.* Ennek mérésére olyan állítások kerültek be az indexbe, amelyek közvetve (a könnyű pénzszerzés elfogadása, a „konvencionális” életvezetés lebecsülése) vagy közvetlenül (saját magát bűnözőnek vagy hozzájuk hasonlóknak tartja) tárták fel ezt az attitűdtípust. Például: „Inkább bűnözőnek tartom magam.”; „Inkább izgalmasan és becsstelenül élem az életem, mint törvénytisztelően és rendes munkát végezve.”; „Örült, aki dolgozik azért, hogy megéljen, ha ezt könnyebb módon is megteheti, még akkor is, ha ezzel megszegi a törvényeket.”.

– *Bűnözői kapcsolatokhoz való viszony.* Az ide tartozó állítások a bűnözők különböző csoportjaival (a törvényeket elutasítókkal, a volt és jelenlegi fogvatartottakkal) fenntartott közeli/baráti kapcsolatok elfogadására vagy elutasítására vonatkoznak.

Például: „Inkább barátkozom olyanokkal, akik betartják a törvényeket, mint olyanokkal, akik nem.”; „Ha kikerülök innen, nem akarok barátkozni olyan emberekkel, akik mindig valamilyen bajba keverednek.”; „Akikkel itt bent barátkozom, nagyon hasonlítanak azokhoz, akiket kint jól ismertem.”

– *Törvényekkel és az igazságszolgáltatási rendszerrel kapcsolatos vélemények.* Ez a vélemény típus törvényekkel és az igazságszolgáltatási rendszer működésével összefüggő állításokat tartalmaz (a törvények kijátszása/kikerülése, a törvénszegés bizonyos feltételekhez kötött mentegetése, a törvények elutasítása/elvetése). Például: „A törvények arra valók, hogy a szegények betartsák, a gazdagok pedig kijátsszák őket.”; „Az egyetlen rossz dolog abban, ha megszeged a törvényeket az, hogy elkaphatnak érte.”; „Nehezemre esik tisztelni a törvényeket, ha arra gondolok, hogy a rendőrség és a bíróság miként bánt velem.”

– *Rendőrséghez való viszony.* Ezen index állításai rendőrséggel és rendőrökkel kapcsolatos sztereotípiákat tartalmaznak (állampolgárokhoz és bűnözőkhöz való nem megfelelő hozzáállás, durva bánásmód, korrupció, bizonyos szempontú célorientáltság). Például: „A rendőrök éppen olyan gazemberek, mint akiket őrizetbe vesznek.”; „A legtöbb rendőr olyan típus, aki szeret uralkodni mások felett.”; „A legtöbb rendőr megvásárolható.”

– *Elítéltek közötti összetartás.* Ezt olyan állításokkal mértem, melyek az összetartozásra, a saját csoporttal kapcsolatos pozitív sztereotípiákra, az önfeláldozásra, a kölcsönösségre, az egymás iránti bizalomra vonatkoztak. Például: „A börtönben jó, ha betartod azt a szabályt, hogy bármi, amit kapsz, azt meg kell osztanod a barátaiddal.”; „A rabok számára az egyetlen mód, hogy ezt a helyet jobbá tegyék az, ha összetartanak.”; „Ha megismered az itteni elítélteket, akkor rájössz, hogy milyen sok jó tulajdonságuk van.”

– *Elítéltektől való elzárkózás.* Ebben a véleményben az elítélttársaktól való távolságtartás, a saját boldogulás előtérbe helyezése, az egymás iránti bizalomhiány és „kommunikációs zár” mint követendő magatartás jelennek meg. Például: „Önmagadról kell gondoskodnod, mert ezt senki más nem teszi meg helyetted.”; „Nem az számít, hogy jó-e a kapcsolatod elítélttársaiddal, neked a saját büntetésedet kell leülnöd mindenképp.”; „Nem igazán érzek senkit közel magamhoz az itteni elítéltek közül.”

– *Erőszakkal és keménységgel kapcsolatos attitűdök.* Ezen változó a börtönbeli keménység mint idea és boldogulási stratégia követésével, valamint az ehhez vezető eszközöz, az erőszakhoz való viszonytal kapcsolatos állításokra épül. Például: „Keménynek kell lenned, ha boldogulni akarsz itt bent.”; „Nem valami okos dolog keresni a bajt, de ha egyszer megtalál, nem szabad meghátrálni, hanem férfinak kell maradni.”; „A fizikai erőszak sohasem fogadható el, bármilyen helyzetről is legyen szó.”

– *Szabadulás utáni várakozások.* Főkomponens-elemzéssel a várakozások két típusát sikerült azonosítani: a szűkebb környezetre (családra, barátokra, ismerősökre)

és a szélesebb társadalom elutasítására (a volt elítélti státuszból adódó hátrányos megkülönböztetésre, az előítéletekre, a boldogulási esélyekre) vonatkozót. Például: „A családom és a barátaim már lemondtak rólam.”; „Azok, akiket ismertem, mielőtt bekerültem volna, akkor is tisztelni fognak, ha hazamegyek.”; „Az emberek többsége kint nem akar még egy esélyt adni nekem egykori elítéltként.”; „Az emberek kint azt gondolják, hogy mindenki, aki letöltötte a büntetését, úgyis bajba keveredik újra.”

Az attitűdindexeken kívül – mint azt már említettem – más változókat is bevon-
tam az elemzésbe. Ezek a következők:

– *Jutalmazások és fegyelmi vétségek.* Kutatásomhoz az elítéltek jelenlegi szabad-
ságvesztésük idején kapott jutalmainak és fegyelmi büntetéseinek száma állt rendelkezésemre. Önmagában ez az adat azonban nem mond túl sokat, hiszen nem mind-
egy, hogy mennyi idő alatt tesznek szert ezekre. Ezért e két nyers adatot a jelenlegi
büntetésből letöltött időhöz viszonyítottam, vagyis a jutalmak és a fegyelmi vétségek
számát elosztottam az elítéltek aktuális büntetéséből letöltött hónapok számával. Az
így létrejött változók ferdeségi mutatói nagyok voltak (a jutalmakhoz tartozó statisztika
értéke 2,279, a fegyelmi pedig 1,668), ezért hasonlóan Gillespie [2003] mód-
szeréhez, a változókat természetes logaritmus alapúvá alakítottam. Ezáltal a változók
értékei közelebb kerültek a normális eloszláshoz, amit jól mutat, hogy a ferdeségi
statisztika értékei jelentősen lecsökkentek (a jutalmaké 0,215, a kiszabott büntetése-
ké 0,074 lett). A logaritmikus transzformációval kialakított változók esetében az
elemzés logikája némiképp eltérő volt. Ezeknél ugyanis azt vizsgáltam, hogy a ma-
gyarázóváltozóban bekövetkezett egy egységnyi változás milyen hatást idéz elő a
függő változó logaritmusában.

– *Egyéb változók.* Az intézeti feltételeket a *büntetés-végrehajtási fokozattal* (mely
börtön vagy fegyház lehet a vizsgált intézetben), illetve a *biztonsági csoportbesorolással*
(ami a szigorúságát tekintve hármas osztályozást jelent a kettestől a négyes
szintig) határoztam meg. Ezen két indikátor esetében dummy változókat képeztem,
melyek csoportosítják a legenyhébb és a legszigorúbb körülmények között élő elítél-
teket. Külön változóval mértem azt, hogy az intézetben *dolgozik-e az elítélt* (igen
vagy nem). A *partnerkapcsolati változót* a „hivatalos családi állapot” változó alapján
alakítottam kétértékűvé. A *bűncselekmények jellegére* vonatkozóan rendelkezésemre
állt az „elkövetett cselekmények megnevezése” adat, amelyet aszerint csoportosítottam,
hogy erőszakos bűncselekmény miatt ítélték-e el az illetőt vagy sem. *Iskolai végzettség*
szempontjából – arra alapozva, hogy a büntetésüket töltők között az ala-
acsony iskolai végzettség a domináns – szintén dummy változót használtam. A tanin-
tézeti múlttal kapcsolatos változókat (*tanulmányi eredmények, magatartás, iskolake-
rülés*) a fogvatartottak válaszai alapján alakítottam ki, és az elemzés logikájának
megfelelően negatív irányba kódoltam. A kapcsolattartási mutatók (*kapott levelek,
csomagok, látogatások számának*) növekvő értékei a gyakoribb kapcsolatokra utal-
nak. Az *életkort*, valamint az *első őrizetbe vétel idején betöltött életkort* a megfelelő

korévekkel, míg az *összes fegyintézetben töltött idő hosszát* az elítélt által a kérdés pillanatáig valamilyen fogházban, börtönben vagy fegyházban letöltött idő hónapokban kifejezett összegével mértem. A *korábbi szabadságvesztések száma* azt jelenti, hogy a bentlakó személyt hányszor ítélték életében letöltendő szabadságvesztés büntetésre. A *büntetésből a szabadulásig hátralévő idővel* kapcsolatban szintén kétértékű változót képzeltem, aszerint, hogy hat hónapnál többet vagy kevesebbet kell még a rabnak az intézetben töltenie.

Az adatok elemzéséhez kétféle módszert, korreláció- és regressziószámítást használtam, annak megfelelően, hogy a változók természete, mérési szintje és a kialakított elméleti modell alapján elsődlegesen megfogalmazott hipotézisek milyen elemzési logikát kívántak meg. Ezt figyelembe véve a különböző rabperspektívák, illetve a mérésekre használt attitűdindexek közötti kapcsolatok meglétét, szorosságát, intenzitását Pearson-féle korrelációs együtthatókkal (r) határoztam meg, melyek értéke -1 és $+1$ között változhat az összefüggés erősségének függvényében, előjelük pedig azok irányára utal. Ez a módszer azért felelt meg a modellemben bemutatott logikának, mert az egyes rabperspektívák között kimutatott viszonyokat nem ok-okozati, hanem egymás mellé rendelt, egyenrangú kapcsolatokként kezeltem (azaz nem különböztettem meg függő és magyarázóváltozókat). (Lásd az 1. hipotézist.)

A másik két hipotézissel bizonyos metrikus függő változó(k) és több magyarázóváltozó összefüggéseit feltételeztem. Az elemzéshez a leggyakrabban használt legkisebb négyzetek módszerén alapuló regressziós becslési eljárást alkalmaztam. A magyarázóváltozók hatását a standardizált együtthatók (β) jelzik, melyek értéke szintén -1 és $+1$ között mozoghat, irányukat pedig az előjel mutatja meg. Az elemzésben ezen kívül a többszörös determinációs együtthatót (R^2) vettem figyelembe, mely leegyszerűsítve azt mutatja, hogy a modellbe bevont független változók a függő változó varianciájának hány százalékát képesek magyarázni. Ez 0 és 1 közötti vehet fel értéket, és minél közelebb van az utóbbihoz, annál nagyobb a modell „magyarázó ereje”. A regressziós modellek kapcsán a multikollinearitásból eredő torzító hatásokat is vizsgáltam. A rabperspektívákat magyarázó hipotézis esetében ezért bizonyos változók kikerültek a modellből.⁶ A multikollinearitás problémájával a modell azon részénél is számoltam, mely a rabperspektívák és az intézeti viselkedés két indikátora közötti kapcsolatokra vonatkozott, ám az adatok alapján úgy tűnik, ez esetben nem kell torzító hatásra számítani.⁷

⁶ Az eredeti modellben a magyarázóváltozók között szerepelt a küldött levelek és a korábbi őrizetbe vételek száma, valamint az életkor az első szabadságvesztés büntetés idején. Ezek a változók azonban magas szinten korreláltak (sorrendben) a kapott levelek és a kiszabott letöltendő szabadságvesztések számával, illetve az életkorral az első őrizetbe vétel idején. Ezeken túl a varianciainflációs faktor (VIF) és a toleranciamutató értékei is az elfogadható tartományon kívül estek.

⁷ Az ekkor „magyarázóváltozó szerepbe kerülő” attitűdök közötti korrelációs együtthatók közül a legmagasabb 0,648 volt (lásd az 1. hipotézissel kapcsolatos eredményeket), ám még ez is elmaradt a 0,7-es küszöbértéktől. Ezen kívül a VIF-mutató (1,3–2,5), illetve a toleranciahányadosok (0,4–0,7) megfelelő értékei is a multikollinearitás elfogadható szintjére utaltak.

3. Eredmények, a hipotézisek ellenőrzése

Az első hipotézisem az volt, hogy a rabperspektívák szorosan összefüggnek egymással. Az elítélti világnézeti elemek csoportokon belüli és csoportok közötti korrelációit az 1. táblázat szemlélteti.

3.1. A rabperspektívák csoportokon belüli összefüggései

Az intézethez való általános viszonyra vonatkozó feltevést jelentős részben erősítették az adatok. A korrelációs együtthatók – a börtönkörülményekhez fűződő elidegenedettséget és az intézeti programokhoz való viszonyt kifejező indexek közötti kapcsolatot leszámítva – valamennyi esetben pozitív irányú és szignifikáns összefüggésekre utalnak. A nevelőkről és a felügyelőkről kialakított kép általában nem különül el egymástól élesen az elítéltek gondolkodásában (a korreláció erős és pozitív kapcsolatot jelez: $r = 0,611$), viszont az is igaz, hogy ezek megítélése nem teljesen ugyanolyan, amit részben a tőlük való elzárkózás eltérő mértéke bizonyít. A korrelációs együttható a személyzeti kommunikációs tilalom és a felügyelőkhöz való viszonyt kifejező indexek között lényegesen magasabb, mint a nevelőkről kialakult vélemény esetében (az elsőnél $r = 0,541$, a másodiknál pedig $0,353$). A börtönszemélyzet két csoportjáról alkotott kép ugyancsak eltérő módon kapcsolódik az intézeti programokhoz fűződő véleményhez: utóbbiakhoz azok viszonyulnak inkább negatívan, akik a nevelőket is hasonlóan ítélik meg, és ugyanilyen irányú – bár gyengébb – összefüggés mutatható ki a felügyelőkhöz való viszonyt illetően is. E különbség hátterében talán az állhat, hogy az intézeti programok személyükben inkább köthetők a nevelőkhöz, mint az őrzési feladatokat ellátó másik személyzeti csoporthoz. A benti körülményekre visszavezethető, hatalomtól való megfosztottság érzése egyértelmű és szoros kapcsolatban áll a személyzet két csoportjához való viszonnal, illetve a velük szemben megfogalmazott, kommunikációs értelemben vett elzárkózással.

A rabperspektívákra vonatkozó másik feltevés az volt, hogy a különböző *bűnözésnek kedvező nézetek* erősen összefüggnek egymással. Konkrétan azt vártam, hogy a kriminális önkép vállalása együtt jár a bűnözői barátságok elfogadásával, a törvényekkel és az igazságszolgáltatás egészével, így a rendőrséggel és a rendőrökkel szemben megfogalmazott elutasító attitűdökkel. Az adatok azt mutatják, hogy ezen feltevések helyesnek bizonyultak, ugyanis valamennyi korrelációs koefficiens pozitív és szignifikáns viszonyt jelez. Igaz tehát az, hogy a bűnözői önmeghatározás párhuzamos a törvények és az igazságszolgáltatás komoly elutasításával ($r = 0,648$).

1. táblázat

A rabperspektívák közötti összefüggések (Pearson-féle korrelációs együtthatók és szignifikanciaszintek)

Rabperspektívák	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11	X12
Intézethez való negatív viszony												
Nevelőkhöz való negatív viszony (X1)	1											
Felügyelőkhöz való negatív viszony (X2)	0,611**	1										
Intézeti programokhoz való negatív viszony (X3)	0,385**	0,245**	1									
Személyzettől való kommunikációs elzárkózás (X4)	0,353**	0,541**	0,119*	1								
Börtönkörülményekkel összefüggő elidegenedtség (X5)	0,453**	0,554**	0,073	0,339**	1							
Kriminális ideológia												
Bűnözői énkép (X6)	0,289**	0,366**	0,323**	0,463**	0,148**	1						
Bűnözőkhöz való viszony (X7)	0,319**	0,266**	0,330**	0,275**	0,083	0,505**	1					
Rendőrséghez való viszony (X8)	0,286**	0,537**	0,081	0,525**	0,369**	0,347**	0,215**	1				
Törvényekhez és az igazságszolgáltatáshoz való viszony (X9)	0,226**	0,424**	0,168**	0,550**	0,281**	0,648**	0,285**	0,563**	1			
Elítéltekhez való viszony												
Elítéltek közötti összetartás (X10)	-0,151**	0,000	-0,116	0,275**	-0,042	0,188**	0,168**	0,194**	0,264**	1		
Elítéltektől való elzárkózás (X11)	-0,105*	0,015	-0,328**	0,064	0,215**	-0,158**	-0,431**	0,140**	0,099	-0,105*	1	
Erőszakhoz és keménységhez való viszony (X12)	0,215**	0,304**	0,141**	0,421**	0,168**	0,542**	0,261**	0,400**	0,512**	0,272**	-0,009	1

* Az összefüggés $P = 0,05$ valószínűségi szinten szignifikáns.

** Az összefüggés $P = 0,01$ valószínűségi szinten szignifikáns.

Szintén igazolódott, hogy a kriminális énkép szoros összefüggésben áll azzal, hogy az egyén mennyire fogadja el a bűnözőkkel fenntartott személyes kapcsolatokat ($r = 0,505$), illetve az a hipotézis is, hogy a törvények és az igazságszolgáltatási rendszer egészének elutasítása az elítéltekben egyben annak egyik legfontosabb reprezentánsával, a rendőrséggel szemben is ellenérzéseket kelt. Az előzőekhez képest gyengébb összefüggés mutatható ki a bűnözői önmeghatározás és a rendőrséggel szembeni elutasító vélemények, valamint az utóbbi és a kriminális kapcsolatok elfogadása között. Ezekhez hasonlóan alacsony az igazságszolgáltatáshoz és a bűnözőkhöz való viszonyt kifejező indexek korrelációs együtthatója is ($r = 0,285$).

Az attitűdállításokat alkalmazó kutatók a prizonizációt többdimenziós fogalomként értelmezték. Ide sorolták a rabtörvény olyan átvett elemeit mint a saját csoporthoz való lojalitás, a fizikai keménység hangsúlyozása, valamint a börtönszemélyzet manipulációja (Thomas [1971], [1973], [1977a], [1977b]).⁸ Ezek közül két elem, a rabszolidaritás és a keménység hangsúlyozása teoretikusan összekapcsolódhatnak egymással. Vagyis feltételeztem, hogy az elítéltek közötti összetartozás-érzés és a keménységet, erőszakosságot támogató nézetek egymással szorosan és pozitívan függnek össze. A változók kialakításakor a főkomponens-elemzés azt az eredményt hozta, hogy a rabkohézió és a rabizoláció két elkülönült, ám nem feltétlenül egymást kizáró jelenséggé értelmezhetők. Ha utóbbiak egymás „ellentétei” lennének, akkor a mérésükre külön-külön kialakított indexek között erős, de negatív összefüggést jelezne a mutató. A korrelációs együttható azonban ez esetben csupán gyenge – bár negatív előjelű – kapcsolatra utal ($r = -0,105$). Ez különbözőképpen értelmezhető. Nem kizárható például, hogy a válaszadók az összetartozásra vonatkozó állításokat nem őszintén választották ki, vagyis az eredmény egyfajta megbízhatósági problémára vezethető vissza. Másik kézenfekvő – és már érintett – magyarázat lehet, hogy az összetartás és az elzárkózás mérésére használt kijelentések nem ellentétes, hanem eltérő jelenségek feltárására alkalmasak. Ha megnézzük a szolidaritás mérésére használt állításokat, akkor nyilvánvaló, hogy ezek az elítéltekre „általában” vonatkoznak (az összetartás mint érték; a bentlakókkal kapcsolatos pozitív sztereotípiák; a javak megosztása és a segítségnyújtás révén megvalósuló kölcsönösség; őszinteség), míg az elzárkózáshoz köthetők, bár szintén a fogvatartottak többségéhez való viszonyt fejeznek ki, eltérő szempontból közelítik meg azt (bizalom a rabtársak iránt; lelki hasonlóság; személyes információk megosztása). Úgy tűnik tehát, hogy az attitűdtechnika ebben a formában nem igazán alkalmas a személyközi kapcsolatok feltárására. Fontos kérdés ugyanis az, hogy a „szolidaritás körei” meddig terjednek az elítéltek-nél. Ehhez hasonlóan felmerülhet a rabizoláció esetében is annak megállapítása, hogy mit takar a másoktól való elzárkózás, kik azok, akikkel az elítélt nem oszt meg

⁸ A „börtönszemélyzet manipulációja” aspektust saját modellemben az intézeti viszonyt kifejező változók közé soroltam, mivel a korábbi kutatásokban a jelenség mérésére használt állítások inkább a személyzettől való kommunikációs elzárkózás feltárására alkalmasak.

információkat, illetve akikhez nem érzi magát közel stb. Így elképzelhető, hogy az elítéltek is többféleképpen értelmezheték ezeket a csoporthatárokat, ami részleges magyarázattal szolgálhat a két index közötti erős, negatív irányú kapcsolat hiányára. Az erőszakosság-keményység támogatása a várttal megegyező irányban függ össze az elítéltek szolidaritását mérő változóval, bár a korrelációs együtttható értéke nem túl magas ($r = 0,272$). A fizikai keménységet támogató szemlélet és az elítélttársaktól való elzárkózás független egymástól, vagyis azt a feltevést nem igazolták az adatok, hogy a magányos stratégiát előnyben részesítő elítéltek kevésbé vallanak erőszakos nézeteket.

3.2. A rabperspektívák csoportjai közötti összefüggések

Hipotéziseim között szerepelt az is, hogy a viszonyulás tárgya alapján csoportosított vélemény típusok egymással is szoros együttjárást mutatnak. Így azt vártam, hogy a kriminális nézetek (a bűnözői énkép, a bűnözői barátságok elfogadása, valamint a törvények és az igazságszolgáltatás elutasítása) pozitív irányban függnek össze az intézetre és annak személyzetére vonatkozó véleményekkel. Ezen összefüggés alapja az, hogy a bűnözői ideológia bizonyos értelemben az intézet társadalmi visszailleszkedést támogató törekvései ellen hathat. Utóbbi ugyanis – elvben – akkor lehet eredményes, ha a büntetésüket töltők magához az intézethez és annak megszemélyesítőihez nem viszonyulnak elutasítóan. A kriminális világkép egyik eleme, a bűnözői önmeghatározás összefüggései az intézeti véleményekkel a hipotézisekben megfogalmazottaknak megfelelő irányú – bár eltérő erősségű – kapcsolatokra utalnak. Gyenge-közepes koeficiensek találhatók a korrelációs mátrixban a nevelők, a felügyelők, valamint az intézetbeli programokhoz való viszony esetében (sorrendben: $r = 0,289$; $0,366$; $0,323$). Ennél erősebb kapcsolat mutatható ki a személyzeti kommunikációs elzárkózás elfogadása és a bűnözői énkép között, vagyis minél inkább tekinti magát valaki bűnözőnek, annál inkább gondolja úgy, hogy nem bízhat meg a személyzet tagjaiban ($r = 0,463$). Meghatározó, de az említettek-nél gyengébb mértékben jár együtt a börtönben érzett hatalomnélküliség a bűnözői identitás felvállalásával.

A kriminális ideológia másik indikátora, a bűnözői kapcsolatokhoz való viszony és az intézetről alkotott vélemény összefüggései két különbséggel hasonlók az identifikációs változónál előbb említettekhez. Az egyik ezek közül, hogy ebben az esetben a személyzettel szembeni kommunikációs tilalomra vonatkozó korrelációs együtttható lényegesen alacsonyabb, a másik pedig az, hogy az elidegenedettség-érzéssel ez a változó nem függ össze. Vagyis az elítéltek, függetlenül a bűnözői barátságokról alkotott véleményüktől, azt is gondolhatják, hogy saját sorsukat nem tudják megfelelő módon befolyásolni. A törvények és az igazságszolgáltatá-

si rendszer egészének megítélése mint a bűnözést támogató nézetek harmadik eleme viszont valamennyi intézeti viszonyulást jelző változóval szignifikáns együttjárást mutat. Különösen erősek az összefüggések a felügyelő-ellenességet és a személyzeti kommunikációs tilalom elfogadását jelző változókkal (előbbi esetében $r = 0,424$; utóbbinál pedig $0,550$). A törvényeket és az igazságszolgáltatást elutasító álláspont ugyanakkor kevésbé szorosan kapcsolódik össze – a másik két kriminalizációs indikátorhoz képest – a nevelőkről és az intézeti programokról alkotott negatív véleménnyel, míg a bezártságból adódó elidegenedettség-érzés esetében a korrelációs együttható erősebb, de szintén nem túl erős kapcsolatra utal ($r = 0,281$).

Az eredmények alapján logikus azt feltételezni, hogy a törvényeket végrehajtó szervek, illetve ezek megismerésétől között az elítéltek nem tesznek éles különbséget, vagyis a rendőrség (és a rendőrök), illetve az intézeti személyzet két kategóriája (a felügyelők és a nevelők) a jogerős büntetésüket töltők számára olyan külsődleges csoportokat testesítenek meg, amelyek a legitim erőszak alkalmazásával korlátozzák a viselkedésüket, ezáltal a hozzájuk fűződő viszony is ellenséges. Ezt arra alapozom, hogy a rendőrök és az intézeti személyzet közötti különbségek a külső személyek számára sok szempontból érzékelhetők ugyan (más funkciókat látnak el, eltérő helyen végzik munkájukat stb.), de ezeket felülírhatja vagy elmoshatja a társadalmi kontrollgyakorlás közös eleme. Ha ez a hipotézis igaznak bizonyulna, akkor szoros és pozitív irányú összefüggés lenne a különböző fegyveres testületekhez való viszonyt kifejező indexek között. Az adatok részben igazolták várakozásomat, hiszen a rendőrségre és az intézeti felügyelőkre vonatkozó változók kapcsolatát jelző együttható közepesen erősnek mondható ($r = 0,537$). Hasonlóan szoros és pozitív összefüggés mutatható ki a rendőrség elutasítása és a fegyházbeli személyzettől való kommunikációs elzárkózás követése között is ($r = 0,525$). A nevelőkkel és a rendőrséggel kapcsolatos vélemények azonban gyengébben kapcsolódnak össze ($r = 0,286$), amely szintén utalhat arra, hogy az intézet „homlokzataiként” megjelenő két személyzeti csoport tagjaihoz az elítéltek eltérő módon viszonyulhatnak. Igazolódott az a feltevés is, hogy azok számára, akik negatívan vélekednek a rendőrségről és a rendőrökről, a hatalomtól való megfosztottság érzékelése is hangsúlyosabb ($r = 0,369$). A rendőrök megítélése és az intézeti programokhoz való viszony között azonban nem mutatható ki összefüggés.

A rabperspektívák kapcsán várakozásaim között szerepelt az is, hogy az elítéltek társaikhoz és az intézethez való viszonya összefügghetnek egymással. Úgy tűnik azonban, hogy éppen a rabok szolidaritása és az egymástól való elzárkózás azok az elemek, melyek legkevésbé illenek bele a koherens elítélti világnézetbe, ugyanis csak a korábbi kutatások prizonizációs változójának két aspektusaként kezelt összetartozás-érzés és személyzettel szembeni kommunikációs tilalom mutat értékelhető – ám nem túl erős – kapcsolatot ($r = 0,275$). Ezen kívül a várttal ellen-

tétes előjelű, azaz negatív (és szintén gyenge) összefüggést jelez az elítélti összetartozás és a nevelőkkel kapcsolatos vélemények közötti együtttható. Utóbbit különösen azért nehéz értelmezni, mert a személyzet másik csoportja, a felügyelők vonatkozásában a kapcsolat teljes hiányát jelzik az adatok. A személyzet két csoportjának megítélése és az elítélttársaktól való elzárkózás hasonló módon és ugyanolyan irányban függ össze, mint az összetartás esetében, vagyis az izoláció éppúgy jelentheti azt, hogy kevésbé viszonyulnak negatívan a nevelőkhöz, ugyanakkor a felügyelőről alkotott véleményektől ez látszólagosan független. Szignifikáns (ám szintén csak gyenge-közepes) kapcsolatot jelez azonban az elzárkózó stratégia és az intézeti programokhoz való viszony közötti együtttható ($r = -0,328$). Mint már említettem, kimutatható a rabösszetartás és a személyzettel szembeni kommunikációs elzárkózás összefüggése, ellentétben a társaktól való elzárkózásnál kapott eredménnyel. Az elítéltek összezárást támogató véleményét ugyanakkor nem kíséri a saját sors feletti rendelkezés hiányának érzete, míg a magányos stratégiát illetően pozitív és szignifikáns a kapcsolat ($r = 0,215$). Vagyis minél jobban érzi az elítélt a távolságtartás szükségességét társaitól a büntetése alatt, annál inkább véli úgy, hogy az intézet sem biztosít számára lehetőséget saját élete befolyásolására. Ezzel úgy tűnik, sikerült kimutatni azt a vélemény típust, miszerint a fogvatartottak sem a rabcsoport, sem az intézet adta lehetőségeket nem látják biztosítottak, melyet Cloward [1959], [1974] „kettős kudarc” jelenségnek nevezett. Az erőszakot-keménységet támogató nézetek és az intézeti változók összefüggései közül valamennyi szignifikáns és pozitív előjelű, viszont erősségük eltérő. Az adatokból kiolvasható, hogy az erőszakosság vállalása leginkább a személyzettől való elzárkózáshoz és a felügyelő-ellenességhez kötődik, ugyanakkor – ha kevésbé szorosan is – együtt jár a nevelőkről, az intézeti programokról alkotott negatív véleményekkel, továbbá a börtönben érzett elidegenedettség magasabb szintjével is.

Ugyancsak a feltevéseim között szerepelt, hogy az elítélttársakhoz való viszony, ha különböző módon is, de összefügghet a bűnözésnek kedvező nézetek elfogadásával. Vagyis az összetartás ideája szorosan kapcsolódhat a kriminális önmeghatározáshoz, a bűnözői kapcsolatok elfogadásához, valamint a rendőrség, a törvények és az igazságszolgáltatás egészének elutasításához. Az eredmények jelzik a feltételezett irányokat, bár igaz az is, hogy a korrelációs mátrix ezen része csak alacsony (0,2-0,3 körüli) értékeket tartalmaz. Az elítéltektől való elzárkózás és a bűnözői nézetek között ellentétes kapcsolatokat vártam. Utóbbiakat azonban csak részben erősítették meg az adatok.

Az együttthatók jelentését értelmezve megállapítható, hogy az intézetbeli magányosság stratégiája szorosan együtt jár a bűnözői kapcsolatok elutasításával ($r = -0,431$), valamint hogy az előbbi és a kriminális azonosságtudat viszonya gyengébb, de szintén ugyanilyen irányú. Az elítélttársaktól való elzárkózás és a rendőrséggel kapcsolatos negatív vélekedések között gyenge, pozitív összefüggésre

utal a 0,140-es korrelációs érték. A rendőrség elutasítása és a rabszolidaritás hasonló irányú és mértékű, ezért úgy tűnik, a legfontosabb bűnüldöző szervre vonatkozó vélemény nem szorosan kötődik ahhoz, hogy valaki milyen módon viszonyul az elítéltsaihoz. Az összezárás és az elszigetelődés stratégiáinak különbségére utal viszont, hogy míg az első esetben – mint említettem – együttjárás mutatható ki a törvényekkel és az igazságszolgáltatással való szembehelyezkedéssel, addig az utóbbinál ennek hiányát jelzi az együtttható. Az előzőknél jellemzően erősebbek (és a vártak megfelelően pozitív irányúak) az erőszak-keménység és a kriminalitás jelen kutatásban használt indikátorai közötti korrelációs kapcsolatok. Az adatok alapján egyértelműnek tűnik, hogy az erőszakosságot-keménységet támogató nézetek szorosan kapcsolódnak a bűnözői önmeghatározáshoz, illetve a törvények és az igazságszolgáltatás egésze, valamint a rendőrség kedvezőtlenebb megítéléséhez (sorrendben: $r = 0,542; 0,400; 0,512$).

3.3. A rabperspektívákat magyarázó tényezők

Elemzésem ezen részében azt vizsgálom, hogy az elítélti világnézeti elemek milyen – döntő részben a korábbi kutatásokban is szereplő – tényezőkkel magyarázhatók. Ehhez minden egyes rabperspektívára külön regressziós modellt készítettem, amelyeket a korábban tárgyalt hármas felosztás alapján csoportosítottam (intézzet kapcsolatos vélemények, kriminális nézetek, rabtársakhoz fűződő viszony). A hipotézisek ellenőrzésére lefuttatott regressziós modellekhez kapcsolódó standardizált együttthatókat a 2. táblázat tartalmazza.

Mielőtt a különböző tényezők szerepét bemutatnám, érdemes szemügyre venni az egyes modellekhez kapcsolódó, magyarázott varianciarányadokat. Általánosságban elmondható, hogy ezek egyik esetben sem túlságosan magasak, a „legjobb” magyarázó modelleket a kriminális ideológia indikátorai esetében sikerült a vizsgált tényezőkkel kialakítani. Utóbbiak közül akkor, mikor a bűnözői énképet használtam függő változóként, a variancia 35 százalék volt, a másik három kriminalizációs indexhez tartozó értékek viszont ennél alacsonyabbak (24-25 százalék). Az intézeti viszonyulás mutatói közül a személyzet két csoportjához, valamint a tőlük való kommunikációs elzárkózáshoz kapcsolódók esetében körülbelül 20–27 százalékot magyaráznak a regressziós modellekbe bevont tényezők együttesen, míg a börtönbeli elidegenedettség és az intézeti programok megítélése esetében ettől kevesebbet (16 és 12 százalékot). Ennél is alacsonyabbak a rabösszetartáshoz és az elzárkózási stratégiához kapcsolódó varianciarányadok: az előbbit illetően ez nem éri el a 10 százalékot sem, az utóbbinál is csak kevéssel haladja meg azt. Az erőszakosságot-keménységet támogató nézet esetében ettől többet, közel 21 százalékot volt képes magyarázni az összes, modellbe bevont változó együttesen.

A rabperspektivákat magyarázó tényezőkhöz tartozó standardizált regressziós együtthatók és szignifikanciaszintek

Magyarázó változók	Intézethez való negatív viszony					Kriminális ideológia				Elítéltekhez való viszony		
	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11	X12
Büntetés-végrehajtási fokozat	0,022	-0,011	-0,045	-0,045	0,075	0,014	0,042	-0,013	0,086	-0,048	0,033	0,018
Biztonsági fokozat (Kettes)	0,092	0,052	-0,072	0,065	0,128**	-0,122**	-0,057	0,128**	-0,009	-0,023	0,090	0,003
Biztonsági fokozat (Négyes)	0,042	-0,026	0,026	0,004	-0,075	0,031	0,038	-0,051	-0,024	0,013	-0,073	-0,051
Dolgozik-e bent	-0,068	-0,003	-0,026	-0,009	0,088	0,044	-0,077	-0,015	0,057	0,041	0,093	0,035
Partnerkapcsolatban él	-0,050	-0,076	-0,080	-0,022	-0,041	0,011	0,046	-0,050	0,033	0,062	0,020	-0,086
Életkor	0,000	-0,151*	-0,019	-0,243**	0,008	-0,193*	-0,148	-0,060	-0,101	-0,138	0,168*	-0,157
Erőszakos bűncselekmény	0,115*	0,059	-0,016	0,036	0,088	-0,035	0,019	-0,059	-0,037	-0,012	-0,021	0,087
Iskolai végzettség	-0,034	0,003	0,016	0,025	-0,078	0,004	-0,032	0,043	0,064	0,039	0,059	-0,003
Iskolai tanulmányi eredmények	0,032	0,062	0,048	-0,006	-0,042	0,003	0,030	-0,030	0,060	0,040	-0,013	0,057
Iskolai magatartás	0,177**	-0,002	0,076	0,001	0,077	-0,020	0,161**	0,011	0,031	-0,096	-0,034	0,046
Iskolakerülés	0,010	0,021	-0,105	0,075	0,112*	0,166**	0,120*	0,131*	0,104	0,078	0,002	0,040
Kapott csomagok száma	-0,060	-0,081	-0,023	-0,053	-0,031	0,004	0,011	-0,050	-0,034	-0,162**	0,005	0,073
Kapott levelek száma	0,117*	0,042	0,082	0,120*	0,071	0,106*	0,022	0,111*	0,096	0,113*	-0,055	0,133**
Látogatások	0,030	0,042	0,073	0,037	-0,062	-0,046	0,063	-0,015	-0,123*	0,083	-0,113*	0,038
Szabadulás utáni várakozások (család, barátok)	0,019	-0,028	0,071	-0,101*	-0,145**	-0,057	-0,056	-0,150**	-0,166**	-0,102	-0,299**	-0,142**
Szabadulás utáni megbélyegzettség- érzés	0,319**	0,427**	0,235**	0,307**	0,286**	0,298**	0,196**	0,350**	0,267**	-0,060	0,008	0,191**
Életkor az első őrizetbe vétel idején	-0,022	-0,060	0,053	0,177*	0,042	-0,072	-0,099	-0,058	-0,014	0,131	-0,022	0,031
Összes fegyintézetben töltött idő	-0,018	0,057	-0,064	0,123	-0,015	0,157*	-0,066	0,031	0,116	-0,033	0,018	0,130
Korábbi szabadságvesztések száma	0,070	-0,013	0,180*	0,100	0,030	0,063	0,009	0,014	0,072	0,143*	-0,002	0,098
Jelenlegi büntetésből 6 hónap vagy kevesebb van hátra	0,019	0,031	-0,001	-0,003	0,011	-0,037	0,031	-0,002	-0,011	0,012	0,005	-0,021
R ² (százalék)	20,2	27,2	12,3	19,9	16,0	34,6	24,3	25,7	24,4	8,7	12,3	20,8

*Az összefüggés $P = 0,05$ valószínűségi szinten szignifikáns.

** Az összefüggés $P = 0,01$ valószínűségi szinten szignifikáns.

Megjegyzés. A táblázat fejlécében található rövidítések megegyeznek az 1. táblázatban szereplő rabperspektíva-jelölésekkel.

Az egyes tényezők különböző rabperspektívákra gyakorolt hatásának bemutatása előtt érdemes megnézni azt is, hogy létezik-e egy „általános mintázat”, amely akár valamennyi függő változóra, akár azok bizonyos csoportjaira ráilleszthető. A regressziós együtthatók alapján úgy tűnik, hogy legalább két fontos faktor játszik szerepet a rabnézetek többségében. Az egyiket a szabadulás utáni boldogulással, életesélyekkel kapcsolatos várakozások jelentik, amely – az összetartás és elzárkózás stratégiáit leszámítva – valamennyi rabperspektívával összefüggést mutat. Ez igazolta azt a korábbi feltevést, ami a prizonizáció egyik fontos meghatározó tényezőjeként tekintett a büntetés leteltét követő várakozásokra, melyek negatív irányba fordulása elősegíti az elítéltek sajátos értékrendszerének elfogadását. A másik, több attitűdtípus elfogadásában is szerepet játszó tényező szintén a szabadulás utáni időszakhoz köthető, de annak a mikroszintű, vagyis a családi, baráti kapcsolatokra vonatkozó elemét méri. Érdekes azonban, hogy ez éppen ellenkezőleg hat az elítélti világnézet elfogadására, mint az előbb említett megbélyegzettség-érzés. Az eredmények arra utalnak, hogy minél inkább érzi úgy egy elítélt, hogy szabadulás után számíthat szűkebb környezete támogatására, annál inkább elfogad bizonyos intézetellenes és bűnözést támogató nézeteket. Ez az összefüggés látszólagosan megdönti azt a korábbi feltevést, mely az elítéltek társas szükségleteit a külvilági és az intézeten belüli kapcsolatok bizonyos „egyensúlya” alapján értelmezi. Vagyis, ha az egyén külső támogatást kap a külvilágtól, akkor kevésbé szorul rá arra, hogy társas kapcsolatokat alakítson ki a rabtársaival, így az elítéltek domináns érték- és normarendszerét is kevésbé kész sajátjává tenni. Jelen kutatás eredményei azonban éppen cáfolatát adják ennek a feltevésnek. A behozatali modell logikáját követve, mely szerint a bűnözőket kibocsátó társadalmi közeg értékrendszere hasonló lehet az onnan később börtönbe kerülőkhöz, feltételezhető, hogy a szűkebb környezet támogatása és a különböző rabperspektívák elfogadása között kimutatott összefüggés háttérében éppen az állhat, hogy a fogvatartott és az őt visszafogadó mikrokörnyezet értékrendszere nem térhet el alapjaiban egymástól. A két várakozástípust leszámítva egyéb általánosabb mintázat nem olvasható ki az adatokból.

Az *intézethez való viszony* csoportján belül a felügyelő-ellenességben a vizsgált magyarázó tényezők közül csupán az életkor és a korábban már említett, szabadulás utáni életesélyekre vonatkozó várakozások játszanak szerepet. Az előbbihez tartozó béta együttható előjele és erőssége arra utal, hogy a fiatalabb elítéltek körében hangsúlyosabb az őrszemélyzet elutasítása, míg az idősebbekre ez kevésbé jellemző. A személyzet másik csoportjának, az intézeti nevelők negatív megítélése, úgy tűnik, hogy elsősorban az erőszakos bűncselekményért elítéltek, valamint a problémás iskolai múltról beszámoló, és azok körében elterjedt, akik gyakrabban leveleznek ismerőseikkel. Az adatokból az is kiolvasható, hogy az intézeten belüli programokhoz való viszony a legtöbb esetben független a modellbe bevont magyarázóváltozóktól, ugyanis a már többször ismertetett megbélyegzettség-érzés hatásain kívül csupán a

korábbi szabadságvesztések számának emelkedésével erősödnek az ezekkel szembeni ellenérzések. A visszaeső elítéltek szkeptikus hozzáállása feltehetően azzal magyarázható, hogy ők azok, akik saját múltbeli negatív élményeikből adódóan erőteljesebben vonhatják kétségbe ezek társadalmi visszailleszkedésben betöltött szerepét, hatékonyságát. A személyzettel kapcsolatos kommunikációs tilalom elfogadásának magyarázatául megfogalmazott feltevéseket is csak néhány esetben igazolták az eredmények. Megerősítést nyert, hogy a fiatalabbak és a társadalomba való visszailleszkedés nehézségeit súlyos problémának érzők vallják erősebben azt, hogy szükséges egyfajta „kommunikációs zár” a személyzet felé. Az elzárkózással összefüggő másik három tényező azonban a várttal ellentétes irányú kapcsolatokra utal. Feltevésem az volt, hogy a külső kapcsolatoktól elszigetelt, a büntetés kitöltése utáni időszakban a családi és baráti közeg támogatásáról pesszimistán vélekedő, valamint a fiatalabb életkorban a nyomozhatóságokkal már összetűzésbe került fogvatartottak képviselik inkább ezt a véleményt, ám az együttthatók előjelei éppen ennek ellenkezőjét mutatják. Az intézetben belüli saját sors feletti rendelkezéstől való megfosztottság érzése is különböző tényezőkre vezethető vissza. Így az „iskolai múlt” egyik indikátora, a gyakori iskolakerülés bizonyos értelemben magyarázhatja a rabperspektívák ezen típusát. A büntetést követő mikro- és makrokörnyezettel kapcsolatos várakozások a már említetteknek megfelelő összefüggéseket jeleznek. A fogvatartási körülmények egyik mutatója – a biztonsági fokozat – esetében ugyanakkor részben a várttal ellentétes irányt jelez az együtttható. A koefficiens előjele alapján ugyanis a kettes biztonsági csoportban, azaz a legenyhébb feltételek között büntetésüket töltők azok, akik inkább érzik úgy, hogy a fegyházi körülmények között meg vannak fosztva a saját sorsuk feletti rendelkezés jogától. Az „ellenpróba”, vagyis a legszigorúbb (négyes) biztonsági csoportba tartozók esetében viszont nem szignifikáns és alacsony a regressziós együtttható értéke.

Mint korábban említettem, a *kriminális ideológia elemei* esetében nyújtanak „legjobb magyarázatot” a jelen kutatásba bevont háttérváltozók. Az adatok néhány tényező általános szerepére utalnak. Utóbbiak közé tartoznak a már többször érintett, szabadulás utáni életesélyekkel kapcsolatos várakozások, amelyek minél pesszimistább színezetűek, annál inkább hajlamos az egyén elfogadni a bűnözésnek kedvező nézeteket. Igazolódott az is, hogy a kriminális énkép, a bűnözői kapcsolatok elfogadása, a rendőrségre és általában az igazságszolgáltatási rendszerre vonatkozó elutasítás azok körében elterjedt, akik saját bevallásuk szerint gyakran lógtak az iskolából.⁹ Ugyanakkor az iskolai múlt egyéb indikátorai nem befolyásolják érdemben a kriminális nézetek elfogadását. Ez alól csak az iskolai magatartás és a bűnözői barátságok preferálása közötti összefüggés kivétel, amely azt mutatja, hogy az iskolai viselkedé-

⁹ A törvényekhez és az igazságszolgáltatási véleményeket kifejező index esetében ez az összefüggés nem szignifikáns, viszont a béta együtttható értéke hasonló a másik három kriminalizációs indikátoréhoz.

si problémák előrevetíthetők a bűnözést támogató nézetek átvételét. Ezeket az „általános tendenciákat” leszámítva, a különböző kriminális nézeteket eltérő tényezők magyarázzák. Az adatokból például kiolvasható, hogy a bűnözői énkép vállalása a legenyhébb biztonsági fokozatban élő elítéltekre kevésbé jellemző, viszont inkább elterjedt a fiatalabbak, illetve (mint említettem) a gyakori iskolai hiányzásokról beszámoló körében. Igaznak bizonyult az a feltevés is, hogy összesen minél hosszabb időt töltött már az egyén valamilyen fegyházban, kriminális öntudata annál erősebb. A kapcsolattartás gyakoriságát mérő mutatók közül a levelezés gyakorisága mutat szignifikáns – ám a hipotézissel ellentétes irányú – összefüggést a bűnözői identitással. Vagyis az eredmények alapján azok, akik több levelet kapnak átlagosan egy hónapban, inkább tekintenek magukra bűnözőként. A kriminális kapcsolatok elfogadása – a megbélyegzettség-érzés mellett – a bekerülés előtti életszakasz iskolai indikátorai közül kettővel, a rossz magatartással és a lógással mutat szignifikáns összefüggést. Ezek az eredmények megfelelnek a feltételezett irányoknak. A rendőrségre és a rendőrökre vonatkozó negatív vélemények az előbbiekhöz hasonló tényezőkre vezethetők vissza (szabadulási utáni megbélyegzettség-érzés, múltbéli iskolakerülés, gyakoribb külső kapcsolattartás). Fontos különbség ugyanakkor az, hogy a legenyhébb biztonsági csoporthoz tartozó elítéltek esetében bűnözői énkép elvetése meglepő módon erősebb rendőrellenességgel párosul. A legszigorúbb biztonsági csoporthoz tartozó elítéltek között azonban nem volt szignifikáns a kapcsolat, így az „ellenpróba” ebben az esetben sem teljesült. A rendőrségről alkotott képet a leírtakon kívül a családra, barátokra vonatkozó várakozások alakítják, mégpedig a már többször említett módon (vagyis minél optimistább a jövőkép, annál nagyobb a rendőrség megvetése). A törvények és az igazságszolgáltatás elutasításának háttérben csupán három meghatározó tényezőt sikerült azonosítani. Ezek közül kettő, a jövőbeli várakozások két típusa, amelyek a korábban ismertetettek szerint gyakorolnak hatást ezen nézet elfogadására. Mellettük a látogatások hiánya/megrítkulása valószínűsíti az erre való fogékonyságot. Utóbbi összefüggés a feltételezettnek megfelelő irányt jelez.

A rabtársakhoz való viszony mutatói kapcsán azt feltételeztem, hogy az elítéltek közötti szolidaritást és a keménységet-erőszakosságot támogató álláspontok elfogadására ugyanazok a tényezők, ugyanolyan irányban hatnak, míg az elzárkózó stratégia esetében éppen ellentétes irányú várakozásokat fogalmaztam meg. Az életkor szerepére vonatkozó vélelmeket részben megerősítették az adatok. Noha csupán a rabtársaktól való elzárkózás esetében szignifikáns az összefüggés, az összetartást és az erőszakot pártoló nézetekhez kapcsolódó együtthatók előjele és erőssége részlegesen alátámasztja feltételezéseimet. Vagyis a magányos stratégia inkább jellemző az idősebb elítéltekre, a szolidaritás és az erőszak hangsúlyozása viszont a fiatalabb társaik körében elterjedtebbek. Érdemes kiemelni, hogy az előrevetített megbélyegzettség-érzés az összes rabperspektíva közül csak a rabösszetartásban és az elzárkózásban nem játszik szerepet, a harmadik (erőszakosság elvi támogatása) esetében vi-

szont erős és pozitív kapcsolatot jelez a béta együtttható. A családi, baráti kapcsolatokat illető jövőkép az intézeti viszony és a kriminális ideológia esetében jelzettekhez hasonlóan befolyásolja az elítélti közeghez való igazodás különböző formáit is, azaz úgy tűnik, hogy a bizakodó mikrokörnyezeti várakozások nemhogy gátolják, hanem bizonyos értelemben támogatják az erőszakosságot-keményiséget favorizáló nézetek elfogadását, de a rabkohéziót is. Utóbbit erősíti az is, hogy ez a fajta optimizmus a rabizoláció alacsonyabb szintjével jár együtt. Emellett a külső kapcsolattartás magyarázóváltozói esetében is ellentmondásosak az eredmények. A csomagok száma és a rabösszetartás kapcsolatát jelző negatív előjelű együtttható azt mutatja, hogy minél kevesebb csomagot kap havonta átlagosan egy elítélt, annál inkább fogadja el az összeszárás elvárását. Ez látszólagosan igazolja azt a feltevést, mely szerint a külvilágtól való izoláció a rabtársadalom irányába való elmozdulást elősegítő tényező, ám a kapott levelek száma éppen ellenkező irányú összefüggésre utal. Az elítélti összetartás esetében lényeges tényezőnek bizonyult a kiterjedtebb „börtönmúlt” is, azaz minél többször ítélték valakit korábban letöltendő szabadságvesztésre, annál inkább képviseli ezt a véleményt. Ugyan a regressziós béta nem mutat szignifikáns összefüggést a rabösszetartás támogatása és az első őrizetbe vétel idején betöltött életkor között, annak iránya és erőssége hasonló kapcsolatra utal, mint a jelen kutatásban az intézethez való viszony egyik mutatójaként értelmezett személyzeti kommunikációs elzárkózás esetében. Ezt azért fontos kiemelni, mert a korábbi amerikai vizsgálatokban e kettő a prizonizációs index lényegi összetevőiként szerepelt. Mint ahogy azt már az előzőekben említettem, az első őrizetbe vétel idején betöltött életkort a kriminális múlt egyik fontos mutatójaként kezelték, az ehhez kapcsolódó magyarázat pedig arra épült, hogy minél korábban kerül valaki kapcsolatba a rendőrséggel, annál nagyobb valószínűséggel veszi át a rabtársadalom sajátos értékrendszerét. Jelen kutatás adatai azonban arra utalnak, hogy ennek éppen az ellenkezője igaz, vagyis minél későbbi életkorban kezdeményezi a nyomozóhatóság az első őrizetbe vételt, annál inkább támogatja az illető az összetartást (és a személyzettől való elzárkózást) pártoló nézeteket. Ebből pedig az következhet, hogy az első őrizetbe vétel más módon indikátora a kriminális múltnak, mint ahogy korábban feltételezték. Ugyanis a későbbi életszakaszban bekövetkező „első kapcsolat” a rendőrséggel nem csupán azt jelentheti, hogy az illető még nem követett el törvénysértést, hanem azt is, hogy a nyomozóhatóságoknak addig nem sikerült az elkövetett bűncselekmények miatt kézre keríteniük.

3.4. A rabperspektívák mint az intézeti viselkedés meghatározó elemei

Az elemzés további részében a prizonizáció egy másik indikátorát, az intézeti viselkedést, illetve annak két feltételezett mutatóját, az elkövetett fegyelmi vétségeket és az intézeti jutalmazásokat tekintem függő, az elítélti nézeteket pedig magyarázó-

változóknak. Emlékeztetőül, az intézeti viselkedés ezen két szélsőséges esetét a jelenlegi büntetésből letöltött időtartamhoz viszonyítottam, majd logaritmikus transzformáció révén közelítettem a normális eloszláshoz. Elméleti kiindulópontom az volt, hogy az intézet által alkalmazott negatív szankciók és a jutalmazások az elítéltek viselkedésének két egymással ellentétes indikátoraként értelmezhetők, így a különböző tényezők eltérő hatást gyakorolhatnak erre a két változóra. A harmadik hipotézissel kapcsolatos eredményeket a 3. táblázat tartalmazza.

3. táblázat

Az intézeti szabályszegéseket és jutalmazásokat magyarázó rabperspektívákhoz tartozó standardizált regressziós együtthatók és szignifikanciaszintek

Rabperspektíva	Intézeti szabályszegés	Intézeti jutalmazás
Intézethez való negatív viszony		
Nevelőkhöz való negatív viszony	-0,051	0,033
Felügyelőkhöz való negatív viszony	-0,056	0,068
Intézeti programokhoz való negatív viszony	0,039	-0,032
Személyzettől való kommunikációs elzárkózás	0,205**	0,047
Börtönkörülményekkel összefüggő elidegenedettségek	-0,158*	-0,076
Kriminális ideológia		
Bűnözői énkép	0,029	-0,145
Bűnözőkhöz való viszony	0,148*	0,153*
Rendőrséghez való viszony	0,047	0,106
Törvényekhez és az igazságszolgáltatáshoz való viszony	0,050	-0,128
Elítéltekhez való viszony		
Elítéltek közötti összetartás	-0,035	-0,114*
Elítéltektől való elzárkózás	0,162**	0,090
Erőszakhoz és keménységhez való viszony	0,006	0,023
R^2 (százalék)	10,5	6,2

* Az összefüggés $P = 0,05$ valószínűségi szinten szignifikáns.

** Az összefüggés $P = 0,01$ valószínűségi szinten szignifikáns.

A táblázatból kitűnik, hogy az elítéltek gondolkodásmódja szinte egyáltalán nem befolyásolja az intézetbeli viselkedésüket. A szabályszegések varianciájából ugyanis 10,5, a jutalmak esetében pedig ennél is kevesebbet, 6,2 százalékot magyaráznak a rabperspektívák együttesen. Csupán bizonyos felfogások szerepét sikerült azonosítani. A kriminális nézet mutatói közül a bűnözőkapcsolatok elfogadása a szabályszegésekkel és a jutalmakkal egyaránt összefügg, ám meglepő módon mindkét esetben

ugyanolyan irányban. E nehezen értelmezhető eredmények talán azzal magyarázhatók, hogy a bűnözői barátságokat elfogadók szélsőséges viselkedést tanúsíthatnak az intézetben, ami mind a szabályszegések, mind a jutalmak elnyeréséhez vezető utak elérését valószínűbbé teheti számukra. Szignifikáns kapcsolatot jelez a regressziós együttható a szabályszegések és az elítéltektől való elzárkózás között is, amelynek a várttal szembeni pozitív előjele arra utal, hogy minél inkább úgy érzi valaki, hogy magába kell zárkóznia büntetése alatt, annál több szabályszegést követ el.

Ennek kapcsán megfogalmazható egy további feltevés is. Mivel a fegyelmi vétségek egy része az elítéltek közötti kisebb-nagyobb konfliktusokra vezethető vissza, így ha valaki nap mint nap szembe kerül társaival (amelyek fegyelmi vétségekhez vezethetnek), feltehetően a magányos boldogulás stratégiája irányába mozdulhat el. Az elszigetelődés és a fegyelmi eljáráshoz vezető konfrontációk egymást erősíthetik, a közöttük kimutatott kapcsolat iránya tehát ezt is tükrözheti. A jutalmak és a rabkohéziós index közötti negatív irányú összefüggés azt mutatja, hogy akik inkább támogatják az elítéltek közötti összetartást, kevésbé részesülnek jutalmakban bebörtönzésük alatt. Ez megfelel a hipotézisben megfogalmazott várakozásnak, mint ahogy az a feltevés is igazolódott, hogy a személyzettől való elzárkózás pártján lévő elítéltek több szabályszegést követnek el. Az adatok szerint azok, akik kevésbé érzik úgy, hogy meg vannak fosztva a saját sorsuk feletti rendelkezés jogától, gyakrabban követnek el az intézetben valamilyen szabályszegést. Ennek magyarázatára szintén csak feltevések fogalmazhatók meg. A hatalomtól való megfosztottságot korábban a prizonizáció egyik meghatározó elemének tekintették, amely egyfajta feszültségforrásként elősegíti a rabvilágnézet elvi elfogadását. Alacsony szintje azonban utalhat arra is, hogy az elítélt úgy érzi, bizonyos illegális eszközök révén képes hatást gyakorolni saját élete alakulására. Ezek alkalmazása, ha az intézet tudomására jut, minden bizonnyal növelheti az egyén esetében nyilvántartott szabályszegések számát. Bár nem beszélhetünk szoros kapcsolatokról, a béta együtthatók iránya és értéke megerősítette azon feltevéseket, hogy jutalmazásban azokat részesítik inkább, akik kevésbé fogadják el magukra nézve a bűnözői címkét, illetve a törvényeket és az igazságszolgáltatás egészét sem szemlélik elutasítóan.

4. Összefoglalás és kitekintés

Tanulmányomban egy olyan teoretikus modellt teszteltem, mely a korábbi vizsgálatokban használtaktól több ponton eltért. Megszüntetve a különböző, néha egymással átfedésben lévő „többdimenziós” attitűdindexeket, és ezek között tudományosan inkább elfogadható egymás mellé rendeltséget, mintsem ok-okozati kapcsolatokat felté-

telezve, az elítélti világnézeti elemek közötti összefüggéseket tártam fel. Modellem sajátossága, hogy a prizonizációs jelenség attitűdmérésen alapuló megközelítése mellett képes annak viselkedési dimenzióját, illetve az ezek háttérében álló tényezők hatását is vizsgálni. Az eredmények megerősítették, hogy a különböző rabvilágnézeti elemek összefüggnek egymással, és döntően a szabadulást követő időszakra vonatkozó várakozások befolyásolják elfogadásukat. Az intézetileg szankcionált viselkedésben viszont csak elenyésző szerepet játszanak az elítéltek által vallott nézetek.

Felmerülhet a kérdés, hogy a kutatás eredményei mennyire általánosíthatók. Ennek megválaszolására a jövőben kívánatos lenne a magyar büntetés-végrehajtási intézetek átfogó és lehetőség szerint rendszeres vizsgálata, illetve a véleményminták más, nem fogvatartotti kontrollcsoportokon (a társadalom bizonyos csoportjain, illetve a személyzet körében) való tesztelése is. Ezzel hazánk csatlakozhatna a börtönkutatások „fő áramlatához”, mely a nemzetközi összevetés alapját jelenthetné.

Irodalom

- CLEMMER, D. [1940]: *The Prison Community*. Holt, Rinehart and Winston. New York.
- CLOWARD, R. A. [1974]: Tiltott eszközök, anómia és deviáns viselkedés. In: *Andorka R. – Buda B. – Cseh-Szombathy L. (szerk.): A deviáns viselkedés szociológiája*. Gondolat. Budapest. 178–204. old.
- CLOWARD, R. A. [1959]: Illegitimate Means, Anomie, and Deviant Behavior. *American Sociological Review*. Vol. 24. No. 2. pp. 164–176.
- GILLESPIE, W. F. [2003]: *Prisonization: Individual and Institutional Factors Affecting Inmate Conduct*. LFB Scholarly Publishing. New York.
- HUSZÁR L. [1997]: *...és bűnhődés: A magyar börtönlakók szociológiai vizsgálata*. Kandidátusi értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest.
- IRWIN, J. – CRESSEY, D. R. [1962]: Thieves, Convicts and the Inmate Culture. *Social Problems*. Vol. 10. No. 2. pp. 142–155.
- IRWIN, J. [1970]: *The Felon*. Practice Hall. New York.
- McCORKLE, L. W. – KORN, R. [1954]: Resocialization within Walls. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. No. 293. pp. 88–98.
- MILLER, W. B. [1958]: Lower Class Culture as a Generating Milieu for Gang Delinquency. *Journal of Social Issues*. Vol. 14. No. 3. pp. 5–19.
- PAPP G. [2008]: A prizonizációs jelenség elméleti háttere – kritikai megközelítésben. *Börtönügyi Szemle*. 27. évf. 2. sz. 29–60. old.
- PAPP G. [2010]: *A prizonizációs elmélet újragondolása és alkalmazási lehetőségei egy hazai fegyintézeti populáción*. PhD-disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem. Budapest.
- SYKES, G. M. – MESSINGER, S. L. [1960]: The Inmate Social System. *Theoretical Studies in the Social Organization of the Prison*. Social Science Research Council. New York. pp. 5–19.
- SYKES, G. M. [1958]: *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton University Press. Princeton.

- THOMAS, C. W. [1971]: *Determinants of Prisonization: A Test of Two Analytical Perspectives on Adult Resocialization in Total Institutions*. PhD Dissertation. University of Kentucky.
- THOMAS, C. W. [1973]: Prisonization or Resocialization?: A Study of External Factors Associated with the Impact of Confinement. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. Vol. 10. No. 1. pp. 13–21.
- THOMAS, C. W. [1977a]: Prisonization and its Consequences: An Examination of Socialization in a Coercive Setting. *Sociological Focus*. Vol. 10. No. 1. pp. 53–68.
- THOMAS, C. W. [1977b]: Theoretical Perspectives on Prisonization: A Comparison of the Importation and Deprivation Models. *Journal of Criminal Law & Criminology*. Vol. 68. No. 1. pp. 135–145.

Summary

Prisonization is an almost unknown concept in Hungary, but – mainly in English-speaking countries – a number of theories and studies were built around this topic in the past decades. Prisonization can be conceptualized as a kind of prison socialization, which seems applicable to explore the value system of prison inmates in Hungarian context as well. The theoretical model of the present study is similar to the ones that were used in earlier papers, although its approach is different in some respects. As a result of using cross-sectional design, its novelty lies in the fact that the relationships between variety components of the prisoners' value system are not considered casual but correlational. Beyond that, the author investigates the factors that have impact on inmates' particular way of thinking and if there is any association between the latter and the two potential indicators of institutional behaviour, the rule infractions and prison rewards.